

КРИМСЬКОТАТАРСЬКЕ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО

Декор.-ужитк. мистецтво [кримських татар](#) сформувалося й розвивалося на тер. Крим. п-ова, де перетнулися культури народів середземноморсько-чорномор., балкан., сх.-європ. і кавказ. ареалів із культурою різноманіт. племен Євразії. Сучасне кримськотатар. мистецтво, успадкувавши багатовікові культурні традиції давнього, ранньосередньовіч. і середньовіч. Криму та зазнавши знач. впливу ранньогрец., іран., візант., золотоордин. тюрк. та іслам. культур, займає особливе місце як тюрко-іслам. за суттю та європ. за формою культура, яка внаслідок різних істор. причин опинилася в оточенні слов'яно-християн. культур. світу. У ньому проявляється наступність етніч. традицій, що зумовило складність стильової характеристики і багатошаровість образ. змісту творів декор.-ужитк. мистецтва. Від прийняття [ісламу](#) упродовж тривалого істор. періоду матеріал. культура крим. татар розвивалася у формах орнаментал. творчості і традиц. видах худож. ремесел (художнє оброблення металу, ювелірна справа, кераміка, ткацтво, вишивка, шиття, різьблення на камені). Напр., кераміка середньовіч. Криму відзначається багатством сюжет. та орнаментал. мотивів.

У Криму, переважно у прибереж. поселеннях між Судаком та Алуштою, було розміщено центри з виготовлення амфор для вина (8 ст.). Середньовічна заг.-крим. культура, носіями якої, крім крим. татар, є також [караїми](#), [кримчаки](#) і грекотатари-уруми, стерла межу між культурою Зх. та Сх.; цим пояснюється надмір. [еклектизм](#) кримськотатар. нар. мистецтва. У 13-14 ст. на тер. Криму почало формуватися власне кримськотатар. мистецтво на іслам. основі: місц. образотворчі форми залучали у нову просторово-часову культуру, що не мало нівелюючого характеру. Найвищого розквіту декор. мистецтво крим. татар досягло у період від 2-ї пол. 15 ст. до кін. 18 ст. Мист.-во орнаменту досягло вершин свого розвитку: різьблене мереживо на гробницях чл. ханського роду, на вишивках звичай. костюмів, на ювелір. орнаментах засвідчили красу й багатство мотивів, гармонійне використання матеріалів. У цей період продовжувалося формування цехових інститутів, що сприяло укріпленню та розквіту ремесел, які набули знач. розвитку наприкінці 15 — на поч. 16 ст.

Ознайомлення з кращими традиціями рос. культури відбувалося від кін. 18 ст. до серед. 20 ст., збагачення та зближення татар. худож. світу з європ. класицизмом проявилось в орнаментиці різьблення на камені, ювелір. мистецтві, розписах інтер'єрів. У серед. 1920-х рр. дешеве фабричне виробництво остаточно витіснило з

побуту кустарну продукцію. Після 1917 побут татар та їхні потреби почали різко змінюватися; зменшилася потреба у виробах розкоші, що стало однією з причин кризи худож. нар. творчості. Спрощення побуту призвело до того, що на вироби ручної роботи не було покупців. Наприкінці 19 — на поч. 20 ст. декор.-ужитк. мистецтво крим. татар занепало у зв'язку із соц.-екон. і суспільно-політ. ситуацією, впливом зх.-європ. культури. Майже повністю зникло виробництво холод. зброї, різьблення на камені й дереві; ще зберігалися оброблення шкіри, виробництво мідночекан. посуду, ювелір. виробів; ткацтвом та вишивкою займалися у віддалених р-нах. Декор.-ужитк. мистецтво крим. татар зберігало високий мист. рівень та вікові традиції завдяки творчості профес. митців, зокрема ювеліра та зброяря [А. Калафатова](#), майстра худож. вишивки [С.-А. Озенбашли](#), орнаменталіста [І. Бораганського](#), вишивальниць і ткаль [А. Ефендієвої](#), [З. Бекірової](#).

Від кін. 19 ст. вироби кримськотатар. майстрів стали об'єктом вивчення у любителів старовини, колекціонерів і вчених-кримознавців. Найбільшою популярністю користувалися колекції [О. Бертъє-Делагарда](#) (матеріали з крим. етнографії передав Одес. археол. музею), Таврій. губерн. вченої архів. комісії, приват. гімназії М. Свищева (обидві — Сімферополь), етногр. відділів ДРМ (С.-Петербург, колекція О. Міллера) та Центр. музею народознавства (Москва, зібрання [І. Янжула](#)). Основу цих колекцій складали вишивка і ткацтво, частково худож. метал, ювелірні вироби; найменше представлені кераміка, різьблення на камені та дереві. Перший дослідник кримськотатар. орнаменту — етнограф Н. Харузін (1880-90-і рр.). У 1920-х рр. розпочато системат. збір усіх видів ужитк. мистецтва крим. татар. Центром вивчення матеріал. культури народу став Бахчисарай. палац-музей (нині у складі Бахчисарай. істор.-архіт. заповідника). Ін. центром з вивчення мистецтва крим. татар був Сх. музей у м. Ялта (знаходився у палаці еміра Бухарського). Його дир. Я. Кемаль підготував кн. «Документальная история цехов в Крымском ханстве». В Євпаторій. етногр. музеї (дир. [П. Чепуріна](#)) вивчали мистецтво караїмів та степових крим. татар. Проте загалом декор.-ужитк. мистецтво крим. татар досліджено недостатньо. «Червоний» і «білий» терор 1918-21, організов. штучно масовий голод 1921-22 завдали серйоз. шкоди традиц. нар. промислам. Центром нац. кустар. промисловості у Криму було м. Бахчисарай, де у 1920-30-і рр. діяв Кустарно-пром. технікум народів Сходу (згодом Крим. обл. татар. худож.-пром. школа) з навч. майстернями: килимоткац., вишивал., хім.-фарбувал. та теслярською. Опубл. кілька дослідж. [У. Боданінського](#) про промисли

крим. татар., крим. арх-ру, археологію, етнографію. Завдяки його зусиллям експонати кримськотатар. нар. мистецтва (чол. та жін. костюми, чеканки, вишивки) було представлено 1925 на Міжнар. виставці декор. мистецтва і промисловості у Парижі та відзначено сріб. медаллю, 1927 — на Всесоюз. виставці у Москві.

У 1930-і рр. у Криму створ. різноманітні худож.-кустарні артілі, що займалися вишивкою та шиттям на експорт. У м. Бахчисарай засн. першу кооп. артіль кримськотатар. нар. вишивки «Ильк адым» («Перший крок», 1930; інструктор — нар. майстриня Е. Мансурська), гончарну артіль «Илери» («Вперед»); у м. Євпаторія — худож.-кустарну артіль «Эски орьнек» («Старовин. візерунок», 1930; під керівництвом П. Чепуріної; 1935 у Держ. музеї сх. культур у Москві проведено виставку крим. тканин і вишивок).

У 1930-і рр. друкували епізодичні описи культури крим. татар, зроблені нім., франц., араб., турец., польс., рос., литов., голланд., італ. авторами, які відвідали Крим у періоди існування Крим. ханства та після завоювання його Росією. Це були переважно фрагментарні дослідж. про окремі види декор. мистецтва, написані дипломатами, мандрівниками, істориками та географами. Про окремі види мистецтва крим. татар у різний час видавали також праці рос. і рад. учених, зокрема І. Бороздіна, М. Гінзбурга, С. Ізидиної, [Б. Куфтіна](#), П. Нікольського, О. Полканова, Л. Рославцевої, Е. Торчинської, П. Чепуріної. Під час репресій 1928 і 1937–38 знищено інтелект. еліту народу, у результаті примус. депортації 1944 крим. татар позбавлено батьківщини й піддано дисперсій. розселенню; багатолітня дискримінація народу, знищені й забуті державою культурні досягнення призвели до трагіч. і незворот. для нац. культури та мистецтва втрат. Від 1944 почався тривалий період замовчування, коли дослідж. не тільки не друкували, а й забороняли вивчати мистецтво крим. татар.

Від 1990-х рр. починається масове повернення кримськотатар. народу на рідну землю, етап відродження кримськотатар. культури загалом і декор.-ужитк. мистецтва зокрема, що набуло особливої значимості для самоідентифікації народу в сучас. світі. З'явилася можливість ґрунтовно й комплексно вивчати кримськотатар. декор.-ужитк. мистецтво з врахуванням етніч. історії народу, багатовікових традицій розвитку його культури. У масштаб. пр. «Искусство татарского Крыма» С. Червонної (Москва, 1995) на широкому істор. тлі подано огляд мистецтва Крим. п-ова від первіс. суспільства, висвітлено осн. етапи розвитку мистецтва крим. татар; аналіз мистецтва 20 ст. викладено концептивно. Проблеми сучас. кримськотатар. мистецтва почали порушувати у пресі вітчизн. мистецтвознавці та журналісти Г. Абієва, [А. Асанов](#), С. Зіядінова, Е. Куртсеїтова-Черкезова, М. Меджитова, Л. Міліна, З. Німетуллаєва, [Л. Таїрова](#), [Г. Усеїнова](#) та ін. У зв'язку з новим етапом в історії кримськотатар. народу виникли

можливість та необхідність глибокого вивчення традицій кримськотатар. декор.-ужитк. мистецтва, введення у наук. обіг широкого кола раніше невідомих пам'яток; виявлення осн. видів нар. творчості (художня обробка металу, дерева, каменю; кераміка; дрібна пластика, нар. архітектура малих форм; золоте орнаментал. шиття; візерунчасте мереживо; тиснення та аплікація на шкірі, повсті; художнє ткацтво; gobелени; ворсове і безворсове килимарство; інкрустація). Твори декор.-ужитк. мистецтва крим. татар — невід'ємна частина нац. нар. культури, пов'язана з історією, етногенезом, світоглядом, умовами праці, побутом, традиціями, звичаями, обрядами, фольклором.

Збережені у [Кримськотатарському музеї мистецтв](#), Моск. музеї декор.-ужитк. мистецтва, Рос. етногр. музеї (С.-Петербург), витвори декор.-ужитк. мистецтва крим. татар засвідчують їхню неперевершену майстерність та високу художню цінність. Декор.-ужитк. мистецтво крим. татар 15 — 1-ї пол. 20 ст. — яскраве художнє явище у культурі; воно пов'язане з побутом народу, декором екстер'єру житла, одягом, взуттям. Це багатство виражається через орнамент і використання надзвичайно стриманого колориту майже до кін. 19 ст. Дійшли відомості про те, що у 14 — на поч. 15 ст. у Криму в кочових поселеннях діяли цехи ремісників, які виготовляли повсті та килими; у 17 ст. — у м. Кафа (нині Феодосія) цехи ремісників-виробників молитов. килимків. Від 18 ст. до серед. 19 ст. у Криму виготовляли безворсові килими високої тех. та худож. якості. Найбільш традиц. і давнім є вироб-во повсті (застеляли підлоги, чіпляли на стінах у житлах осідлих татар). Однотонну та кольор. повсть, прикрашену аплікацією, набиванням чи вишивкою, використовували для накривання лежанок, підлог у мечетях, з неї шили плащі, шапки. Гірські та степові татари застосовували грубе сукно чорного і бурого кольорів для пошиття гол. уборів, коротких курток, візерунчастих жилетів, штанів та взуття. Речі із сукна прикрашали набиванням чи вишивкою. У Криму виробляли ворсові килими. Ткацтво і шиття у татар відіграли величезну роль як домашні заняття і промисли. Найбільший розквіт технології кримськотатар. домаш. ручного і ремісн. ткацтва припадає на 18 — поч. 19 ст. За складністю виготовлення тканини поділяли на просте полотно і 4 види візерунчастого ткацтва. Прості полотна (вибілені чи кремового відтінку, м'які й тонкі) використовували для виготовлення традиц. жін. гол. покривал, весіл. чол. поясів, скатертин, рушників, занавісок тощо. Особливо варто відзначити орнаменталізацію покривал голови (марама) з тонкого полотна. Широке застосування такого орнаменту в оформленні предметів побуту і частково одягу, багатство і художня виразність узорів засвідчують глибокі традиції цієї техніки ткацтва серед крим. татар. Зразком довершеного орнаментал. двосторон. ткацтва є закладне (кибриз); справж. його майстринями були жінки з гірського та Пд. берега

Криму. Особливої виразності у цій техніці досягли в орнаментативній декор. рушників (иджияр), візерунки яких вирізняються урочистістю та монументальністю. Однак уже на поч. 20 ст. візерунчасте ткацтво зникло з побуту, не набувши належ. розвитку.

Зразки вишивки крим. татар у музеях засвідчують не лише їхнє поширення у побуті, а й значну художню цінність. Вишивкою переважно прикрашали предмети побут. призначення, більшість яких пов'язана зі своєрід. оформленням інтер'єру житла. У костюм. комплексі вишивка була привілеєм жін. одягу. Її виконували на сукнях, фартухах, нарукавниках, гол. уборах, взутті. У чол. одязі розшивали узорами гол. убори, весіл. пояси та сорочки. Найбільш характерними для Криму є двосторонні вишивки: глуха гладь без поперед. настилу (татар ішлеме), рахунк. вишивка (есап ішлеме) і вишивка із застосуваннями плоских, вузьких посріблених чи позолочених пластинок (теллі). Одностороння вишивка — високе шиття золотом або сріблом за поперед. настилом (михлама), вишивка золотими, сріб., шовк. шнурками (букме) і тамбуром (каснак). Художню вишивку доповнювали аплікацією, бісером, перлами, дорогоцін. камінням. Особливість двосторон. татар. гладі та рахунк. вишивки — у точній лічбі ниток матеріалу на основі та дотриманні напряму стібків. Вишивки, виконані цими швами, мають особливо ошат. вигляд, на них важко відрізнити «лице» від «визвороту». Таке виконання зумовлене застосуванням виробів, на яких вишивку видно з обох сторін. Односторонню вишивку золотими та сріб. нитками за поперед. настилом (високе шиття) виконували на щільних тканинах: сукні, оксамиті, атласі або шкірі. Рядки стібків метал. нитками у різних напрямках створюють гру блискучих штрихів, розбиваючи рядочками, зигзагами, ромбами, трикутниками площини орнаментал. фігур. У часи Крим. ханства золотим шиттям розшивали чапрати для коней, похідні намети ханів, деякі предмети військ. вжитку, одяг хана і придвір. знаті, настінні килимки із цитатами з Корану, великі подушки для диванів хан. палацу. Оскільки виконання таких громіздких предметів потребувало сили й витривалості, цим займалися чоловіки-вишивальники у спец. цехах. Із падінням ханства цехи розпалися, у домаш. умовах жінки продовжували застосовувати високе шиття для невеликих речей.

Крим. ремісники досягали найвищої досконалості у якості виробів із металу та шкіри, вовни й дерева; багато з них вважали справж. творцями мистецтва. Вироби з металу у крим. татар виготовляли переважно у ремісн. майстернях. Уже у 15 ст. застосовували майже всі способи оброблення: карбування, гравірування, мереживне різьблення та ін. Із поширенням зброї пов'язані золочіння та посріблення кольор. металів. Виготовлення орнаментов. зброї найбільшого розквіту досягло у 17–18 ст., було відомим у всьому світі. Крим був виробником та експортером худож. металу, ювелір.

виробів, килимів, шкіри. Особливий попит у Європі був на ножі та кинджали з інкрустов. руків'ями, золотою чи сріб. насічками, вогнепал. зброю, крим. сідла, мідний посуд. У 18–19 ст. набули поширення мідночеканні та литі вироби, прикрашені рослин., геом. та епіграф. орнаментом у техніках гравірування, тиснення, черні, насічки у поєднанні з мережив. різьбленням.

Крим. майстри до 18 ст. створили своєрідну культуру у ювелір. справі, використовуючи безліч технік: карбування, гравірування, штампування, скань, зернь, лиття та мереживну філігрань (набула поширення від 18 ст.). Значну роль відводили прикрасам для одягу, що засвідчувало соц. приналежність їхніх власників. Однак навіть бідні прошарки населення, видаючи заміж дочку, обов'язково дарували їй сріб. пояс та ін. ювелірні прикраси. За роки депортації у Крим не залишилося жодного ювеліра. Нині відродженням традиц. ювелір. справи займаються деякі майстри. У виробках ювеліра А. Асанова та його учнів, майстра [І. Аблаєва](#) по-новому розкриваються декор. якості скані.

Особливої майстерності крим. татари досягли у каменеобробці. Мистецтво різьблення на камені найбільш яскраво проявилось у надгробках. Можна простежити еволюцію кримськотатар. орнаментики: від геом. розеток 14–15 ст. до стилізов. квіток. мотивів із широким використанням каліграфіч. написів у 16–17 ст. і барок. («квіток.») стилю у 18–19 ст.

За останні 20 р. у Кримі відбулися значні зміни у культур. житті кримчан, пов'язані з відродженням культури кримськотатар. народу. Декор. мистецтво крим. татар досягло певного рівня розвитку. Цьому сприяла низка факторів: спрямованість народу на збереження та примноження культур. традицій влас. етносу (організація майстерень, твор. об'єднань, передавання у музеї збережених у період депортації виробів мистецтва, створення музеїв татар. нар. культури); розроблення та фінансування програм відродження культури крим. татар міжнар. інститутів, діаспор та громад. організацій зарубіж. країн; освіта і підготовка кадрів у галузі профес. декор. мистецтва Крим. інж.-пед. університетом: 2001 відкрито спеціальність «образотворче та декор.-ужитк. мистецтво»; функціонування культурно-етногр. центрів; самоорганізація кримськотатар. народу у сфері відродження ремесел, розвитку нац. традицій, готовності до культур. інновацій. Відродженню декор.-ужитк. мистецтва крим. татар сприяє кримськотатар. діаспора у Туреччині, Німеччині, Румунії, Нідерландах і США, держ. і громад. організації Туреччини та України. Осн. центри декор.-ужитк. мистецтва крим. татар — Сімферополь, Білогірськ, Бахчисарай, Євпаторія, села Соколине, Дачне, Суворове.

У сучас. декор. мистецтві однією з найважливіших традицій є утвердження свободи творчості, що виражається у формуванні автор. стилів та розмаїття жанр. тематики. Роботам усіх крим. майстрів властиве широке використання традиц. орнаментики, символіки,

кольор. палітри. Через інтерпретацію та стилізацію етніч. мотивів митці ведуть актив. пошук сучас. крим. стилю. Вплив на декор. мистецтво крим. татар узбец. (під час депортації) та укр. (за останні 20 р.) культур призвів до використання нових технік у вишиванні, кераміці, тканих і текстил. панно, проявився у зміні колориту декор. виробів на більш яскраві та контрастні барви, укрупненні елементів орнаментал. композицій, створенні крупномасштаб. вишитих і комбінов. панно для житл. інтер'єру. Молоді художники використовують етнічні символи зі знач. інтерпретацією їхнього значення, змістового контексту та розміщення на виробах.

У Криму і за його межами відомі килими Г. Абдувелієвої, С. Батирової, С. Еюпової, В. Зейтуллаєвої, З. Мусаєвої, Н. Решатової, А. Усеїнової, Е. Халілової, А. Чауш та М. Чурлу, дивовижна кераміка і мала пластика Ш. Ільясова, А. Сеїт-Аметова, Р. Скибіна, Ф. Сеїтхалілова, Р. Якубова, чеканки та ювелірні вироби А. Галімова, різьблення на камені А. Алієва, gobелени та вироби з повсті І. Тесленко, вишукані вишивки золотом Д. Галактіонової, Х. Кипчакової, Т. Ключкіної, Е. Муратової, Г. Негляденко, Е. та А. Османових, Ю. Тулупової та Е. Чалбашової, батіки Е. Сеїт-Аметової, різьблені вироби Е. Таймазова.

Рекомендована література

- Боданинский У. Памятники крымскотатарской старины: Эски-Юрт // Новый Восток. 1925. № 8–9;
- Спасская Е. Ю. Татарские вышивки Старокрымского района (по материалам А. М. Петровой) // Изв. восточ. ф-та Азерб. университета. Баку, 1926. Т. 1;
- Боданинский У. Археологическое и этнографическое изучение татар в Крыму [Отд. оттиск из Крымплана «Реконструкция нар. хозяйства в Крыму». Вып. 11] // Гос. дворец-музей татар. культуры в Бахчисарае. Сф., 1930;
- Чепурина П. Я. Орнаментное шитье Крыма. Москва; Ленинград, 1938;
- Домбровский О. И. Фрески средневекового Крыма. К., 1966;
- Якобсон А. Л. Керамика и керамическое производство средневековой Таврики. Ленинград, 1979;
- Крымские татары: Каталог коллекций. Ленинград, 1989;
- Гингзбург М. Я. Декоративное творчество // Забвению не подлежит (из истории крымскотатарской государственности и Крыма). Казань, 1992;
- Куртиев Р. Крымские татары: этническая история и традиционная культура. Сф., 1998;
- Петренко Л. В. О техническом виде крымского ткачества «тепели» // Вторые крым. искусствовед. чтения. Вопр. теории, истории и критики искусства Крыма. Сф., 1998;
- Раславцева Л. И. Одежда крымских татар. Москва, 2000;
- Заатов И. Крымскотатарское декоративно-прикладное и изобразительное искусство. Сф., 2003;
- Акчурина-Муфтиева Н. М. Декоративно-прикладное искусство крымских татар XV – первой половины XX вв. Сф., 2008;
- ІІ ж. Становление и основные тенденции развития современного крымскотатарского декоративного искусства (конец XX – начало XXI вв.) // Творчество Баки Урманче и актуал. проблемы нац. искусства. Казань, 2012;
- ІІ ж. Ювелірне мистецтво кримських татар // ОМ. 2013. № 3.

Н. М. Акчурина-Муфтієва, І. А. Заатов

Фотоілюстрації

Бібліографічний опис:

Кримськотатарське декоративно-ужиткове мистецтво / Н. М. Акчуріна-Муфтієва, І. А. Заатов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-1525>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).